

NASK

bezpieczne
wybory

BEZPIECZNE WYBORY - RAPORT ZAMKNIĘCIA

WSTĘP

Dostęp do dużej ilości danych niewątpliwie zmienił środowisko i sposób funkcjonowania społeczeństwa, które obecnie jest w łączności w sposób właściwie nieograniczony. Infosfera jest miejscem, w którym manipulacja informacją stała się powszechnym zjawiskiem. Rozpoznawanie tego rodzaju treści w sieci jest procesem ciągłego uczenia się i doskonalenia m.in. umiejętności krytycznego myślenia. Ważne jest więc to, by umieć dostrzec różne techniki manipulacyjne, weryfikować i porównywać źródła informacji przed podjęciem decyzji lub podzieleniem się treściami z innymi użytkownikami.

Przeciwdziałanie i zwalczanie dezinformacji, szczególnie w kontekście wyborczym, są ważnymi wyzwaniem w dzisiejszym społeczeństwie informacyjnym. Warto być świadomym tego, że każdy z nas jest narażony na manipulacje i kontakt z fake newsami. Całkowite wyeliminowanie dezinformacji z infosfery nie jest możliwe. Jednak możemy zminimalizować jej wpływ zarówno na nas jako jednostki, jak i na życie społeczne. Aby to osiągnąć potrzebne jest połączenie wysiłków różnych podmiotów, w tym instytucji państwowych, mediów, organizacji społecznych, platform internetowych oraz indywidualnych użytkowników. Ważne jest także to, by wszystkie podejmowane w tym celu działania były zgodne z zasadami demokracji, praworządności i poszanowania wolności słowa.

Zainicjowana przez NASK platforma BezpieczneWybory.pl została stworzona z myślą o ochronie infosfery przed szkodliwymi wpływami dezinformacji. Została skierowana do wszystkich użytkowników internetu, w tym komitetów wyborczych, aby poprzez formularz zgłoszeń realizować działania ostonowe z zakresu incydentów cyberbezpieczeństwa i niepokojących treści. To także zbiór materiałów edukacyjnych i ułatwiona ścieżka kontaktu do platform społecznościowych w sprawie wszelkich naruszeń polityk i praw.

W raporcie zamknięcia podsumowujemy wnioski dotyczące dotychczas zrealizowanych zgłoszeń związanych z dezinformacją wyborczą, wskazujemy główne tendencje szkodliwych narracji w mediach społecznościowych, a także wskazujemy metody przeciwdziałania podobnym treściom oraz rekomendujemy dalsze działania ochronne zarówno dla instytucji państwowych, jak i wyborców.

EXECUTIVE SUMMARY

W raporcie zamknięcia znajdują się opracowane i przeanalizowane dane zebrane w okresie 15.09-15.10.2023 r. oraz podsumowanie zgłoszonych incydentów obsługiwanych przez Dział Przeciwdziałania Dezinformacji podczas realizacji projektu Bezpieczne Wybory.

227 zgłoszeń incydentów przyjęto i zrealizowano w ramach projektu BezpieczneWybory.pl we wskazanym terminie.

W czasie weekendu wyborczego (**13-15.10.2023 r.**) zarejestrowano aż **214 z 227 zgłoszeń** z całego raportowanego okresu.

Ponadto w ramach bieżącego monitoringu prowadzonego przez Dział Przeciwdziałania Dezinformacji z ramienia NASK przekazano bezpośrednio **71** dodatkowych zgłoszeń do instytucji odpowiedzialnych za rozpatrywane sprawy: **Krajowego Biura Wyborczego, Policji, Państwowej Komisji Wyborczej oraz CSIRT GOV.**

Zrealizowano spotkanie edukacyjne dla komitetów wyborczych w formule online, które 15.09.2023 r. przeprowadzili eksperci z NASK. Uczestnictwo w wydarzeniu potwierdzili przedstawiciele z 9 komitetów wyborczych.

Wśród najczęściej powielanych narracji dezinformujących pojawiały się te związane z **oszustwami wyborczymi, manipulowaniem wynikiem wyborów/referendum, celowych utrudnieniach w głosowaniu dla Polonii, a także udziału Ukraińców w wyborach.** Poza tematem fałszowania liczby głosów i rzekomymi utrudnieniami głosowania dla Polonii odnotowane linie narracyjne są nowe i zostały utworzone w tygodniu przedwyborczym.

W ramach platformy BezpieczneWybory.pl obsługiwane były sprawy dotyczące komitetów wyborczych. Odnotowano i zrealizowano **27 zgłoszeń naruszeń** tego rodzaju. Przez cały okres wyborczy aktywnie monitorowano przestrzeń informacyjną również pod kątem potencjalnego podszywania się pod komitety wyborcze. Żadnego przypadku nie odnotowano.

Podczas realizacji projektu prowadzony był również wewnętrzny monitoring treści o potencjalnie dezinformacyjnym w polskojęzycznych mediach społecznościowych obsługiwany przez Dział Przeciwdziałania Dezinformacji. W raportowanym okresie odnotowano **74 wątki, z których 24 przekazano do odpowiednich organów celem weryfikacji i reakcji.**

Na podstawie monitoringu infosfery oraz przyjętych i zrealizowanych zgłoszeń incydentów okołowyborczych przygotowano zbiór rekomendacji dla instytucji państwowych, społeczeństwa z perspektywy wspólnoty oraz indywidualnego użytkownika sieci. Do najważniejszych należy zaliczyć prace nad **ustanowieniem regulacji prawnych m.in. w zakresie sankcji wobec udowodnionych przypadków dezinformacji, edukację społeczną oraz wieloetapowe weryfikowanie źródeł informacji.**

O PROJEKCIE BEZPIECZNEWYBORY.PL

Platforma BezpieczneWybory.pl to ogólnodostępne miejsce zgłaszania incydentów cyberbezpieczeństwa oraz szkodliwych treści, a także kompendium wiedzy wyborczej. Nadrzędnym celem jest długofalowe zapewnienie cyfrowego bezpieczeństwa wyborów w Polsce oraz wypracowanie mechanizmów przeciwdziałania dezinformacji w infosferze. Na portalu można znaleźć aktualne i zweryfikowane informacje dotyczące procesu wyborczego, a także dobrych praktyk w zakresie cyberbezpieczeństwa.

Projekt jest inicjatywą Działu Przeciwdziałania Dezinformacji NASK – Państwowego Instytutu Badawczego, wspieraną przez partnerów: Google, Meta oraz TikTok.

Na stronie BezpieczneWybory.pl można znaleźć:

- transparentne i neutralne informacje bieżące;
- precyzyjne informacje dotyczące procesu wyborczego, a także kluczowych działań potrzebnych, by wziąć udział w wyborach, m.in. zmiany miejsca głosowania;
- materiały edukacyjne i szkoleniowe;
- możliwość przestania zgłoszeń incydentów cyberbezpieczeństwa czy potencjalnych działań dezinformacyjnych lub szkodliwych, a także szybką ścieżkę kontaktu do platform społecznościowych.

Jednym z kluczowych założeń portalu BezpieczneWybory.pl jest położenie nacisku na sprawną komunikację między uczestnikami projektu. Efektem tego jest m.in. szybkie i rzetelne przekazywanie opinii publicznej informacji ze sprawdzonych źródeł, a tym samym ograniczanie ryzyka niepożądanego ingerencji podmiotów trzecich w polski proces wyborczy.

W niniejszym raporcie zawarto podsumowanie najważniejszych spostrzeżeń, wniosków i rekomendacji dotyczących dezinformacji w okresie wyborów parlamentarnych w Polsce. W celu wskazania treści niebezpiecznych i szkodliwych o potencjale dezinformującym, badanie podzielono na dwa niezależne od siebie, lecz uzupełniające się, etapy. Okres badania przypadła na równy miesiąc przed wyborami tj. między 15.09 a 15.10.2023 r. Podjęte działania wsparto specjalistycznymi narzędziami analitycznymi służącymi do monitorowania internetu i mediów społecznościowych.

Pierwszym z etapów badania był wewnętrzny monitoring treści o potencjale dezinformacyjnym w polskojęzycznych mediach społecznościowych realizowany przez Dział Przeciwdziałania Dezinformacji. Wyodrębnione w ten sposób narracje pozwoliły zaobserwować pewne wzorce i trendy przekazów dezinformujących zarówno w ujęciu jakościowym, jak i ilościowym. Drugi etap dotyczył natomiast bieżącej analizy incydentów, które przyjmowano za pośrednictwem platformy BezpieczneWybory.pl. W tym przypadku analizowano incydenty zgłaszane bezpośrednio przez użytkowników przestrzeni informacyjnej. Połączenie obu etapów zapewniło pełniejszy obraz dezinformujących narracji, które pojawiały się w okresie wyborów do Sejmu i Senatu w październiku 2023 r.

DEZINFORMACJA WYBORCZA

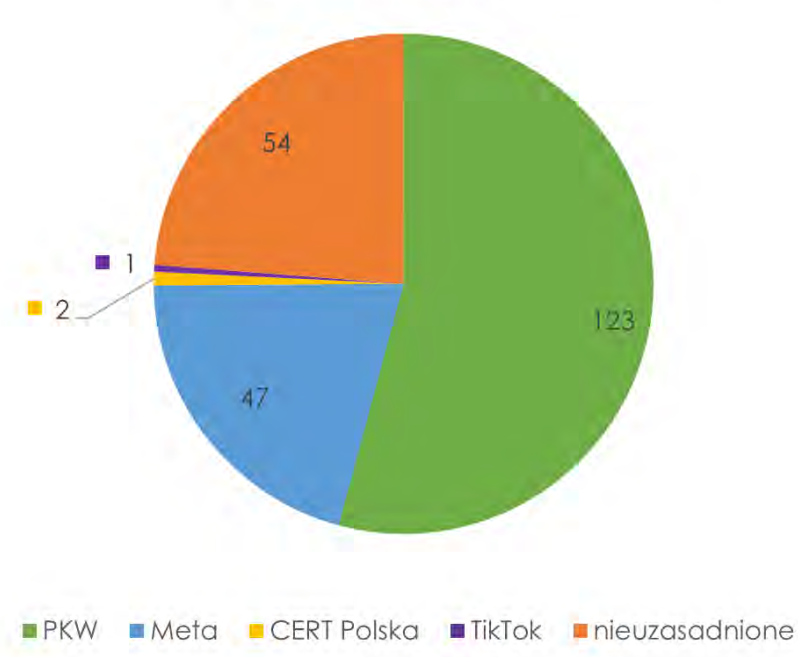
- ZGŁOSZONE INCYDENTY

1. Zgłoszenia obsługiwane w Systemie Przeciwdziałania Dezinformacji

Na potrzeby realizacji projektu stworzono dedykowany formularz do zgłaszania incydentów na stronie [www¹](http://www.bezpieczneWybory.pl). W tej sekcji można zgłaszać wszelkie nieprawidłowości bądź podejrzenia manipulacji okołowyborczej, które zostały podzielone ze względu na platformę bądź instytucję, do której powinny zostać przesłane². Dzięki temu zespół mógł na bieżąco reagować na treści szkodliwe, mogące ingerować w proces wyborczy.

W analizowanym okresie **15.09-15.10.2023** r. na portalu BezpieczneWybory.pl zarejestrowano **227 zgłoszeń**, w tym:

Wykres 1. Zgłoszenia w dniach 15.09-15.10.2023 r. z portalu BezpieczneWybory.pl z podziałem na platformy oraz instytucje

Źródło:
Opracowanie własne BezpieczneWybory.pl

123 (ok. 54,2%) stanowiły zgłoszenia dotyczące naruszeń, którymi zajmuje się PKW (łamanie ciszy wyborczej).

47 (ok. 20,5%) stanowiły zgłoszenia naruszeń na portalu Facebook (próby agitacji, deepfejk, filmy z podłożonym przez AI głosem bądź zmontowane w zamierzony sposób) zgłoszone do serwisu Meta.

1 (ok. 0,5%) z nich stanowiły zgłoszenia naruszeń na portalu TikTok (namawianie do nieprawidłowego sposobu głosowania w wyborach) zgłoszone bezpośrednio do serwisu.

¹ www.bezpiecznewybory.pl/zglos-incydent

² Możliwość zgłoszeń do: NASK, Google, YouTube, Meta, TikTok

³ https://pkw.gov.pl/uploaded_files/1681783899_kodeks-wyborczy-2023-marzec.pdf [dostęp: 10.10.2023 r.]

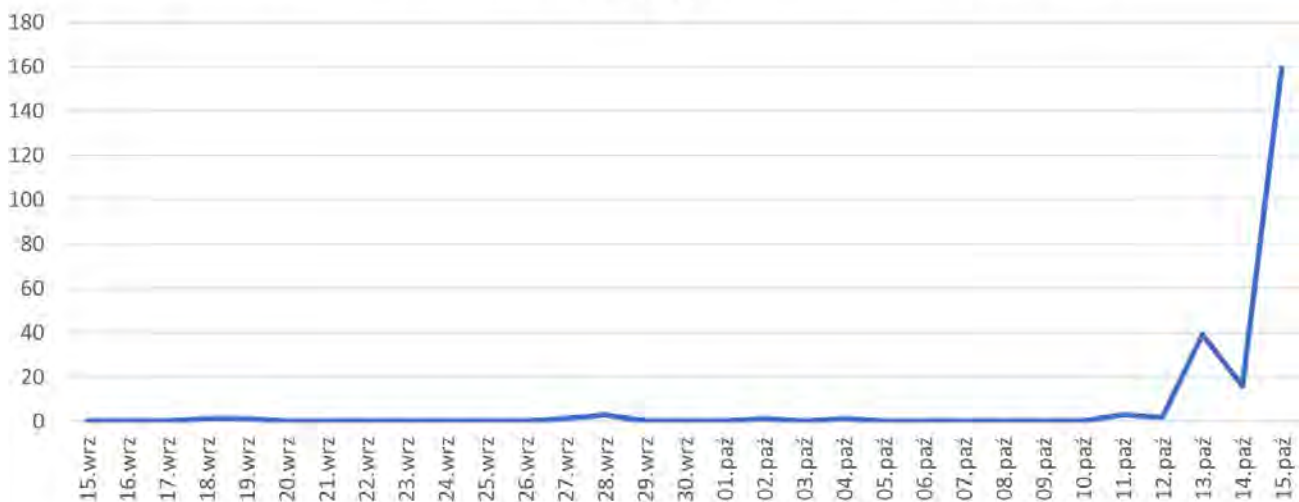
2 (ok. 1%) stanowiły: zgłoszenie włamania na konto na Messengerze i rozsyłanie wiadomości namawiających do głosowania na konkretną partię polityczną oraz zgłoszenie fałszywych SMS-ów namawiających do głosowania w referendum przekazane do CERT Polska odpowiedzialnego za obsługę incydentów naruszających bezpieczeństwo w sieci.

Pozostałe **54 zgłoszenia (ok. 23,8%)** stanowiły próby agitacji, które nie były uzasadnione, bądź też obchodziły regulacje prawne (jak np. "bazarki wyborcze").

Ponadto w ramach bieżącego monitoringu prowadzonego przez Dział Przeciwdziałania Dezinformacji z ramienia NASK przekazano bezpośrednio dodatkowe zgłoszenia:

- 14 – do Krajowego Biura Wyborczego,
- 30 – na Policję,
- 10 – do Państwowej Komisji Wyborczej,
- 17 – do CSIRT GOV.

Wykres 2. Zgłoszenia w dniach 15.09-15.10.2023 r. na portalu BezpieczneWybory.pl w ujęciu czasowym

Źródło:
Opracowanie własne BezpieczneWybory.pl

W czasie weekendu wyborczego (13-15.10.2023 r.) poprzez BezpieczneWybory.pl zarejestrowano aż **214 z 227 zgłoszeń** z całego raportowanego okresu, które zostały obsłużone przez specjalistów z NASK. Większość, bo 121 (ok. 56%) zgłoszeń stanowiły zgłoszenia dotyczące naruszeń, którymi zajmuje się PKW, a 40 (ok. 19%) dot. naruszeń na platformach społecznościowych (np. próby agitacji, deepfake).

W ramach platformy BezpieczneWybory.pl obsługiwane były także sprawy dotyczące komitetów wyborczych (Bezpartyjnych Samorządowców, Konfederacji, Prawa i Sprawiedliwości, Polski 2050 oraz Platformy Obywatelskiej). Odnotowano i zrealizowano **27 zgłoszeń naruszeń** tego rodzaju.

NARRACJE O POTENCJALE DEZINFORMACYJNYM - CASE STUDIES

STRESZCZENIE NARRACJI

Poniżej znajdują się główne narracje o potencjale dezinformacyjnym, które wyodrębniono na podstawie monitoringu treści w polskojęzycznych mediach społecznościowych. Naruszenia opisywane w materiałach pokrywają się z listą zgłoszonych incydentów.

1. Oszustwa wyborcze

W dniu wyborów odnotowano liczne wątki wskazujące na oszustwa, do których miało dochodzić w komisjach wyborczych. Internauci doszukiwali się różnego rodzaju prób oszustwa i manipulacji wynikiem głosowania i/lub liczbą oddanych głosów ze strony dotychczasowego rządu i komisji wyborczych.

2. Rząd miał próbować wpłynąć na wynik referendum

Szkodliwość zaobserwowanej narracji polegała przede wszystkim na domniemaniu udziału w manipulacji konkretnej strony sceny politycznej w Polsce. Potencjalne zarzuty opierały się zaś na przekonaniach pojedynczych osób, które nie przedstawiały na ich potwierdzenie żadnych dokumentów, nagrań czy materiałów.

3. Kampania SMS-owa z postulatami wyborczymi kreowana jako oficjalny przekaz

W okresie przedwyborczym Polacy zaczęli otrzymywać SMS-y i e-maile, które zawierały obietnice darmowych pogrzebów dla seniorów oraz redukcji wydatków socjalnych z powodu potrzeby zakupu uzbrojenia. Narracja opierała się także na tezach o zmuszaniu państw UE do przyjęcia migrantów czy wyprzedawaniu firm należących do Skarbu Państwa.

4. Utrudnienia w głosowaniu dla Polonii miały być zaplanowane

W wyniku doniesień o utrudnieniach w głosowaniu za granicą odnotowano narrację, jakoby to było celowe działanie dotychczas panującego rządu. Odnoszono się m.in. do niemożliwości przeliczenia wszystkich głosów w ustawowym terminie 24 godzin, a także rozsyłania polskim ambasadom i konsulatom wzorów błędnych kart do głosowania.

5. Ukraińcy mieli wziąć nielegalny udział w wyborach

Pojawiła się także narracja o nielegalnym udziale Ukraińców w procesie wyborczym. Jeden z wątków dotyczył bezprawnego zasiadania w komisjach wyborczych. Drugi natomiast wskazywał na oddawanie głosów w wyborach przez przekupionych obywateli Ukrainy.

ANALIZA GŁÓWNYCH NARRACJI DEZINFORMUJĄCYCH

1. Oszustwa wyborcze

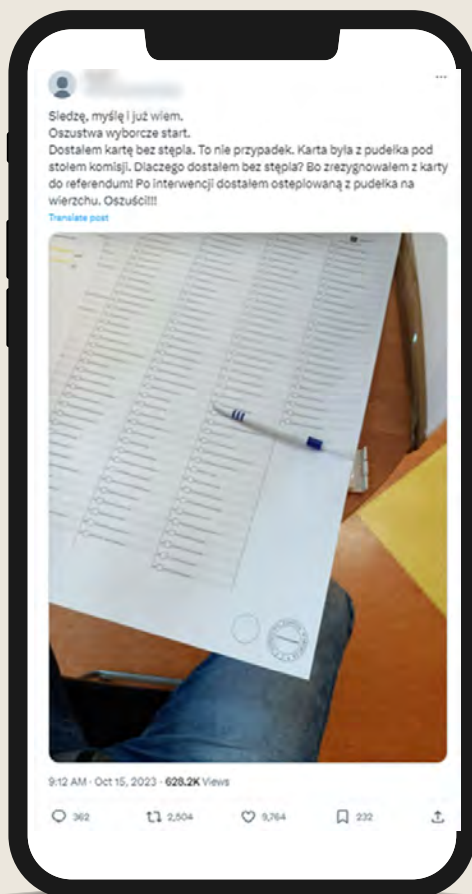
W przestrzeni mediów społecznościowych zaobserwowano rozwój dyskusji wokół przebiegu wyborów parlamentarnych. Popularność zdobywały narracje insynuujące rzekome oszustwa, do jakich miało dojść w komisjach wyborczych 15.10.2023 roku.

Wyróżniono następujące wątki:

- **Komisje wydawały karty wyborcze bez ważnego stempla.**
- **Odmowę udziału w referendum zapisywano ołówkiem.**
- **Odmawiano odnotowania braku udziału w referendum.**
- **Członkowie komisji zadawali pytania, czy wydać kartę referendalną.**
- **Nie sprawdzano dowodów osobistych podczas wydawania kart do głosowania.**
- **Wydawano wypełnione już karty do głosowania.**

Obraz 1.

Wydanie karty głosowania bez ważnego stempla

W dniu wyborów odnotowano wpisy wskazujące na oszustwa, do jakich miało dochodzić w komisjach wyborczych. Wśród nich pojawiały się informacje o tym, że otrzymał kartę bez ważnego stempla, którą wydano z pudełka pod stołem komisji. Zasugerował, że stało się tak w wyniku odmowy udziału w referendum. Do posta dołączono zdjęcie karty do głosowania. Zdania w dyskusji pod wpisem były podzielone. Część użytkowników zaczęła powielać narracje na temat oszustw, inni twierdzili zaś, że doszło do zwykłej pomyłki, ponieważ w interesie członków komisji leży to, aby wydawać ważne karty, a za wszelkie nieprawidłowości odpowiadają właśnie oni.

Źródło:
X (wcześniej Twitter)

Wątek braku ważnego stempla odnotowano także w kontekście kart do Senatu. Ponownie zarzuty skierowano w stronę członków komisji, którzy rzekomo mieli celowo wydawać nieważne karty. Zarzucano im także fałszerstwo wyborcze. W jednej z komisji w urnie miały znajdować się karty bez stempla. Do wpisu również dołączono zdjęcie mające potwierdzić te słowa.

Obraz 3.

Wpis powielający doniesienia na temat wydawania kart bez stempla wyborcom odmawiającym udziału w referendum

Źródło: X (wcześniej Twitter)

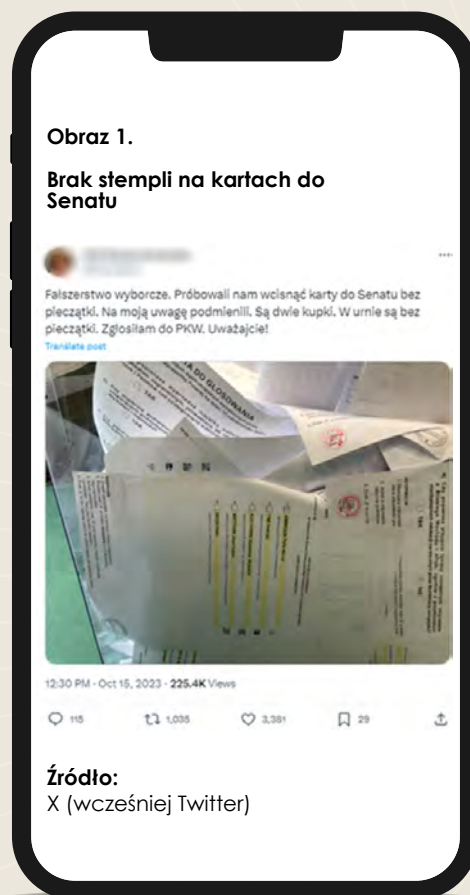
Obraz 4.

Po złożonym podpisie odmówiono adnotacji o nieprzyjęciu karty referendalnej

Źródło: X (wcześniej Twitter)

Pojawiały się także doniesienia, jakoby w komisjach przy wydawaniu kart nie sprawdzano dowodów osobistych. Sugerowano, że dzięki temu można było przyjąć nawet z cudzym dowodem, a nawet dokonać głosowania wielokrotnie.

Powielano doniesienia na temat wydawania kart bez stempla wyborcom odmawiającym udziału w referendum. Opisywane incydenty nie dotyczyły jednak autorów obserwowanych wpisów. Udostępniali oni jedynie zastrzyżone informacje o tego typu zdarzeniach. Publikacje pomimo braku dowodów zdobywały zainteresowanie odzwierciedlone w znacznej liczbie polubień i udostępnień (od kilkuset do kilku tysięcy).

Obraz 5.**Komisja wydała wypełnioną kartę do głosowania**

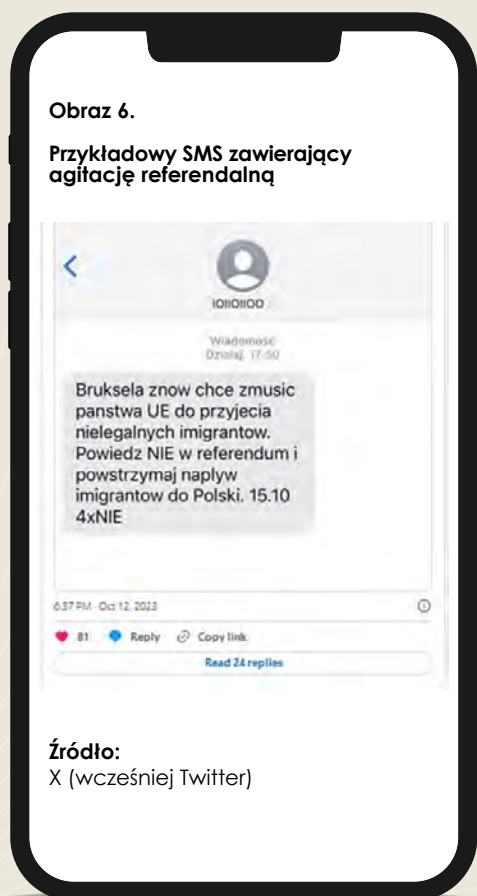
Źródło: X (wcześniej Twitter)

W związku z ogromnymi emocjami towarzyszącymi wyborcom narracja o oszustwach mogła wpłynąć na podjęcie ostatecznej decyzji o przystąpieniu do głosowania. Opisywane przez użytkowników historie mogły zmobilizować odbiorców, aby pójść zagłosować i sprawdzić tym samym, czy ich lokalna komisja nie dopuszcza się zaniedbań. Warto przy tym zaznaczyć, że frekwencja w wyborach wyniosła rekordowe 74,38%⁴.

⁴ Dane opublikowane przez PKW, <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/frekwencja/Koniec/pl?elections=sejm> [dostęp: 17.12.2023 r.]

2. Rząd miał próbować wpłynąć na wynik referendum

W czwartek 12.10.2023 r. w polskojęzycznej części mediów społecznościowych zaczęły pojawiać się informacje o kampaniach SMS-owych związanych ze zbliżającymi się wówczas wyborami. Jedna z nich została bezpośrednio powiązana z próbą manipulacji dotychczasowego rządu wynikiem głosowania w referendum.

Wiadomości tekstowe dotyczyły kwestii referendalnych i tego, w jaki sposób głosować. W celu wywarcia wpływu na odbiorców podkreślono, że cztery oddane głosy na „NIE” w referendum powstrzymają napływ nielegalnych imigrantów. Komentujący doszukiwali się powiązań kampanii z władzą oraz wskazywali na niezgodne z prawem wywieranie wpływu na wyborców.

Do kwestii SMS-ów zawierających rzekome postulaty wyborcze Prawa i Sprawiedliwości odniósł się na swoim oficjalnym profilu w serwisie X rzecznik prasowy partii rządzącej Rafał Bochenek (@RafalBochenek):

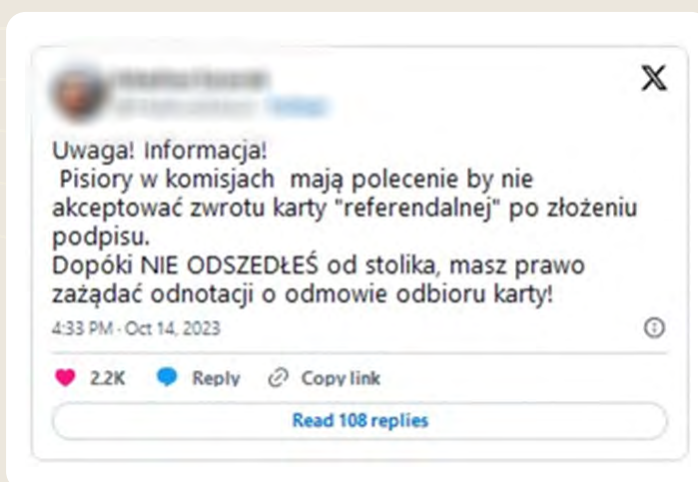
UWAGA! W ostatnich godzinach, wysyłane są masowo dezinformujące smsy, z którymi my jako @pisorgpl nie mamy nic wspólnego! Stop oszustwom i manipulacji⁵.

Kolejny wątek związany z referendum pojawił się w przedwyborczą sobotę 14.10.2023 r. Według niego zwolennicy Prawa i Sprawiedliwości zasiadający w komisjach wyborczych mieliby otrzymać polecenie odmawiania zwrotu karty referendalnej po złożeniu podpisu potwierdzającego jej odbiór.

Potencjał szkodliwości opisanych przekazów opiera się na domniemaniu udziału w manipulacji konkretnej strony sceny politycznej w Polsce. Nie ma dowodów na zlecenie kampanii SMS-owej czy wydawanie nieoficjalnych poleceń członkom komisji wyborczych. Potencjalne zarzuty zbudowane są na przekonaniach pojedynczych osób, które nie przedstawiają żadnych dokumentów, nagrań czy innych materiałów na potwierdzenie tych tez.

Obraz 5.

Komisja wydała wypełnioną kartę do głosowania

Źródło: X (wcześniej Twitter)

⁵ <https://twitter.com/RafalBochenek/status/1712404505080316142> [dostęp: 18.10.2023 r., godz. 09:27]

3. Kampania SMS-owa z postulatami wyborczymi kreowana jako oficjalny przekaz

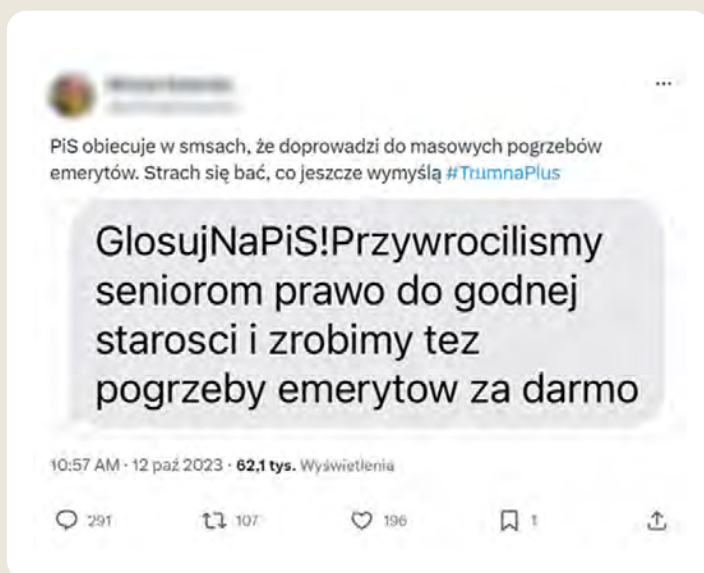
W okresie przedwyborczym Polacy zaczęli otrzymywać SMS-y i e-maile, które zawierały obietnice darmowych pogrzebów dla seniorów oraz redukcji wydatków socjalnych z powodu potrzeby zakupu uzbrojenia. Narracja opierała się także na tezach o zmuszaniu państw UE do przyjęcia migrantów czy wyprzedawaniu firm należących do Skarbu Państwa.

Wysyłanie fałszywych SMS-ów rozpoczęło się 12.10.2023 roku we wczesnych godzinach porannych. Według informacji podanych przez serwis Niebezpiecznik.pl pierwsze e-maile w ramach tej kampanii dezinformacyjnej miały pojawić się 9 października. Polacy otrzymali wiadomości o treści: **GlosujNaPiS!Przywrocilismy seniorom prawo do godnej starosci i zrobimy tez pogrzeby emerytow za darmo** [pisownia oryginalna – red.]. Po południu tego samego dnia do skrzynek odbiorczych trafiły kolejne wiadomości, tym razem dotyczące migrantów. W kontekście pytań referendalnych pojawiły się także wpisy z wiadomościami na temat wyprzedazy państwowego majątku, które również namawiały do głosowania 4XNIE.

Wysyłce wiadomości na telefony towarzyszyła kampania e-mailowa, w której oprócz powielania informacji z SMS-ów, poruszono także temat redukcji świadczeń socjalnych. Zaoszczędzone w ten sposób środki miały zostać wydane na zbrojenia w celu zapewnienia Polakom bezpieczeństwa. Postulowano się w przy tym wizerunkiem ministra obrony Mariusza Błaszczaka oraz logo partii Prawo i Sprawiedliwość, a adresy e-mailowe zostały spreparowane w taki sposób, by wskazywać na PiS jako ich nadawcę.

Obraz 8.

Wpis z zrzutem ekranu wiadomości, którą otrzymał jeden z użytkowników portalu X

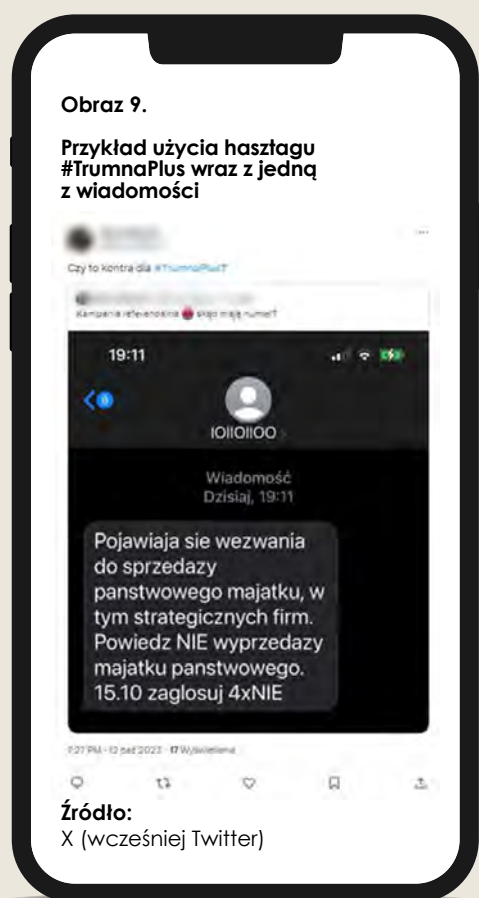

Źródło: X (wcześniej Twitter)

⁶ <https://niebezpiecznik.pl/post/polacy-zaspamowani-sms-ami-o-darmowych-pogrzebach-dla-emerytow-od-pis-u/> [dostęp: 17.10.2023 r.]

Do części wpisów był także dołączany hasztag #TrumnaPlus, pod którym publikowano otrzymane przez użytkowników SMS-y, a duża część wpisów łączyła partię rządzącą z wysyłką tych wiadomości. Niektórzy z komentujących łączyli to wydarzenie z możliwą działalnością obcego wywiadu lub trollingiem.

SMS-y otrzymywali abonenci sieci komórkowych Plus i Orange⁷. Były rzecznik PiS Jarosław Fogiel zaprzeczył doniesieniom, jakoby partia stała za wysyłką wiadomości: Nie mamy absolutnie takiego pomysłu, by opłacać seniorom pogrzeby w całości. Te wiadomości są dziwne. Brak w nich polskich znaków, brak interpunkcji. Po mojemu za ich wysłanie odpowiada ktoś, kto chce dezinformować Polaków przed samymi wyborami. O dezinformacji, za którą mają być odpowiedzialne rosyjskie służby, mówił także pełnomocnik rządu ds. bezpieczeństwa przestrzeni informacyjnej Stanisław Żaryn.

Wysyłający korzystał najprawdopodobniej z bramek internetowych. W przypadku wiadomości e-mail doszło do spoofingu⁸ adresu nadawcy, by uwiarygodnić pochodzenie wiadomości. Prawdopodobnym celem wysyłającego było wprowadzenie chaosu komunikacyjnego w związku ze zbliżającymi się wyborami. Nie można jednak wykluczyć zwykłego trollingu lub chęci rzucenia wyzwania służbom jako celu całej akcji. Motywem, który wydaje się mało prawdopodobny, jest chęć wyłudzenia danych lub pieniędzy od osób, które otrzymały wiadomości. Nie zawierały one bowiem żadnych linków czy próśb o podanie danych, co byłoby konieczne przy próbie popełnienia tego typu przestępstwa. Jak ustalił serwis Niebezpiecznik.pl, wiele numerów i adresów e-mail pochodziło z wycieku danych ze sklepu internetowego Morele.net⁹.

⁷ <https://www.rp.pl/wybory/art39257211-glosuj-na-pis-zrobimy-pogrzeby-emerytow-za-darmo-sluzby-to-rosja>
[dostęp: 17.10.2023 r.]

⁸ <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/czym-jest-spoofing-jak-go-rozpoznać-i-nie-dac-sie-nabrac>
[dostęp: 17.10.2023 r.]

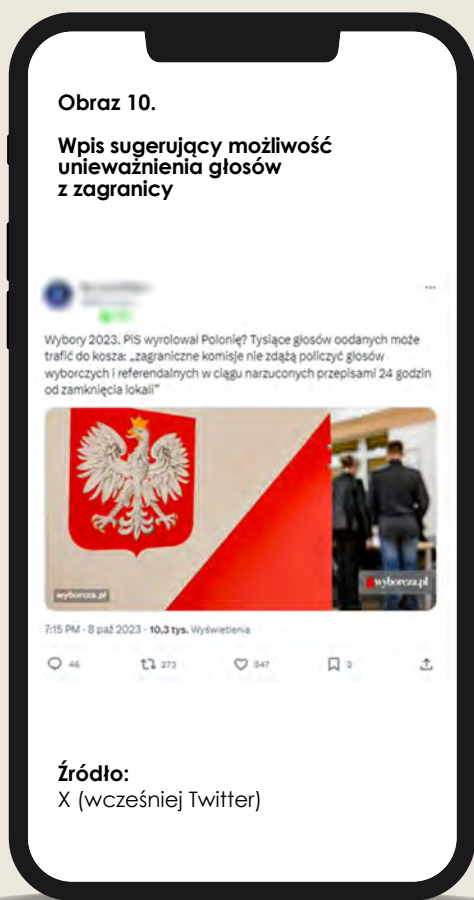
⁹ <https://niebezpiecznik.pl/post/polacy-zaspamowani-sms-ami-o-darmowych-pogrzebach-dla-emerytow-od-pis-u/>
[dostęp: 17.10.2023 r.]

4. Utrudnienia w głosowaniu dla Polonii miały być zaplanowane

Odnotowano narrację sugerującą, że celowo uniemożliwiane jest sprawne przeprowadzenie głosowania za granicą. Wpisy odnosiły się między innymi do:

- niemożności przeliczenia wszystkich głosów w ustawowym terminie 24 godzin, co w konsekwencji przyczynia się do utraty ważności tych głosów,
- rozsyłania polskim ambasadom i konsulatom wzorów błędnych kart do głosowania.

Kwestia głosowania za granicą okazała się ważnym tematem w polskojęzycznej części mediów społecznościowych m.in. ze względu na rekordową (ponad 600 tys. względem ok. 315 tys. w 2019 r.) liczbę osób, które zarejestrowały się w zagranicznych komisjach¹⁰.

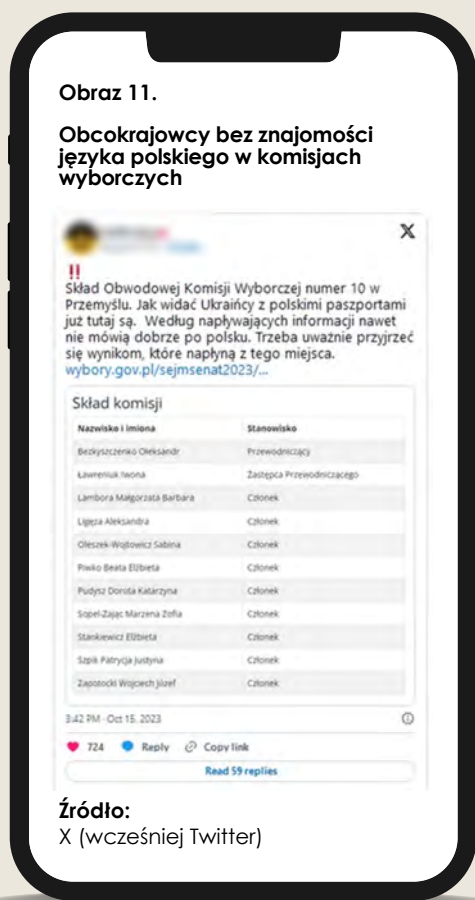
Kontrowersje w szczególności wzbudzały wytyczne PKW wobec okręgowych komisji wyborczych w kraju i za granicą, które zobowiązane są do zbiorczego dostarczenia wszystkich protokołów (również tych referendalnych) w 24 godziny od zamknięcia lokali, mimo że ustawa referendalna wprost nie przewiduje takiego terminu. Z uwagi na bezprecedensowo wysokie zainteresowanie Polonii głosowaniem pojawiły się wpisy sugerujące celowe skonstruowanie przepisów o zbiorczym protokole wyborczym w taki sposób, by wydłużyć się czas ustalania wyników głosowania, a w najgorszym wypadku – by przekroczone ustawowy termin i unieważniono oddane głosy. Działanie to według pojawiającej się narracji nakierowane jest na polityczną korzyść środowiska dotychczas rządzących, z którym zdaniem komentujących większość Polonii nie sympatyzuje.

¹⁰ <https://www.pap.pl/aktualnosci/wybory-za-granica-ponad-600-tys-chetnych-niektorzy-oddadza-glos-juz-w-sobote> [dostęp 17.10.2023 r.]

5. Ukraińców mieli wziąć nielegalny udział w wyborach

Podczas wyborów parlamentarnych 15.10.2023 roku w polskojęzycznej części mediów społecznościowych pojawiła się narracja, jakoby w komisjach wyborczych zasiadali Ukraińcy nieznający języka polskiego. Sytuacja miała mieć miejsce w jednej z komisji wyborczych w Przemyślu.

Warto zaznaczyć, że zarówno członkowie komisji, jak i osoby głosujące muszą spełnić określone warunki, aby móc pełnić te obywatelskie obowiązki. **Jednym z podstawowych wymogów jest posiadanie obywatelstwa polskiego, do uzyskania którego niezbędna jest znajomość języka polskiego, potwierdzona urzędowym dokumentem** (wyjątki dotyczą niektórych sytuacji osób małoletnich)¹¹.

Dodatkowo zaobserwowano wpisy sugerujące, że wojenni uchodźcy z Ukrainy będą dopuszczać się przekupstwa wyborczego, oddając głosy na partie obiecujące im jak największe korzyści socjalne. **Tuż warto podkreślić, że pełnoletni uchodźca wojenny może ubiegać się o polskie obywatelstwo, przebywając nieprzerwanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej od dwóch lat na podstawie zezwolenia na osiedlenie się, które uzyskał w związku z nadanym mu w RP statusem uchodźcy.** Osoby, które osiedliły się w Polsce po 24.02.2022 r., nie spełniają jeszcze tego warunku, tym samym – nie mają możliwości uzyskania obywatelstwa, a więc nie nabyli praw wyborczych w Polsce.

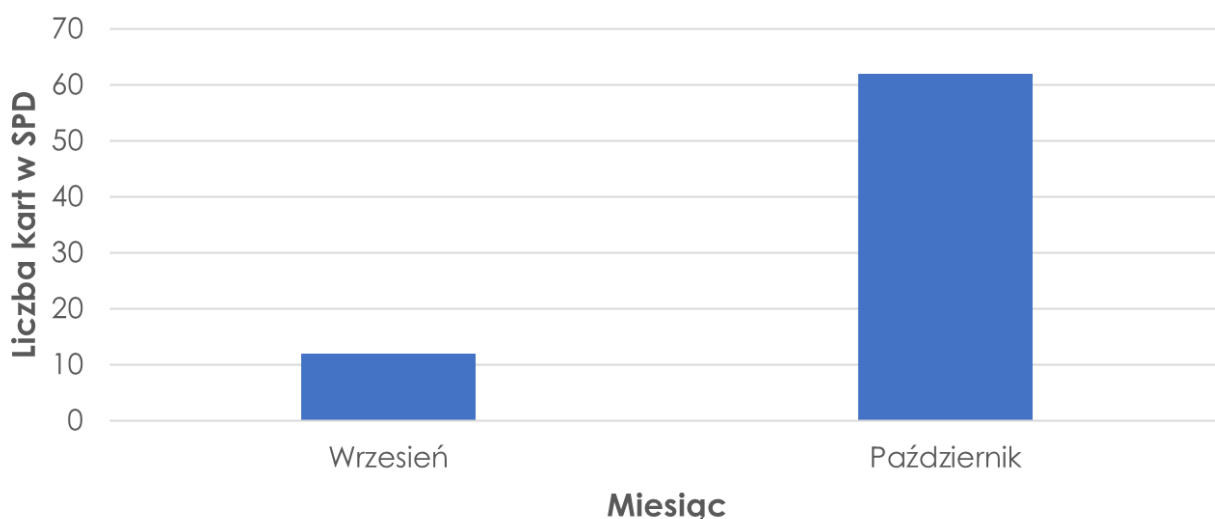
Tego typu publikacje należy rozpatrywać jako kontynuację i ewolucję narracji antyukraińskich mogących wpływać na polaryzację społeczną w kontekście pomocy Ukrainie i jej obywatelom.

¹¹ <https://archiwum.mswia.gov.pl/pl/bezpieczenstwo/obywatelstwo-i-repatri/cudzoziemcy/10169.SPOSOBY-NABYCIA-OBYWATELSTWA-POLSKIEGO.html> [dostęp: 17.10.2023 r., godz. 12:14]

DZIAŁANIA OSŁONOWE

Podczas realizacji projektu prowadzony był również wewnętrzny monitoring treści w polskojęzycznych mediach społecznościowych realizowany przez Dział Przeciwdziałania Dezinformacji¹². Na jego podstawie powstała baza wątków opublikowanych między 15.09 a 15.10.2023 r. o potencjale dezinformującym w wewnętrznym Systemie Przeciwdziałania Dezinformacji (SPD). W raportowanym okresie odnotowano **74 wątki – 12 we wrześniu i 62 w październiku**, które były powiązane z takimi frazami kluczowymi jak: fałszowanie głosów, manipulacja wyborcza, utrudnienia w głosowaniu, fałszerstwa wyborcze, fałszowanie wyborów. Zgodnie z wcześniejszymi przewidywaniami im bliżej dnia wyborów, tym więcej szkodliwych treści pojawiało się w mediach społecznościowych. Tendencja wzrostowa utrzymywała się do 15.10.2023 r.

Wykres 3. Liczba utworzonych kart w SPD dot. wyborów (15.09-15.10.2023 r.)

Źródło:

Opracowanie własne BezpieczneWybory.pl

Wśród wytypowanych wątków 24 z nich, na podstawie wysokiego poziomu eskalacji, zaklasyfikowano jako bardzo szkodliwe. Wątki te zostały bezpośrednio przekazane do weryfikacji i reakcji organów państwowych oraz instytucji publicznych odpowiedzialnych za poruszane w nich treści.

Dodatkowym działaniem w tym zakresie była także realizacja spotkania edukacyjnego dla komitetów wyborczych w formule online, które 15.09.2023 r. przeprowadzili eksperci z NASK. Uczestnictwo w wydarzeniu potwierdzili przedstawiciele 9 ogólnopolskich komitetów wyborczych.

¹² Realizowany zgodnie z wytycznymi Działu Przeciwdziałania Dezinformacji NASK na podstawie wyselekcjonowanych słów kluczowych oraz z wykorzystaniem narzędzi do monitorowania mediów społecznościowych i infosfery.

TECHNIKI DEZINFORMACJI WYBORCZEJ

Algorytmy serwisów społecznościowych często personalizują wyświetlane nam informacje, prezentując treści zgodne z naszymi upodobaniami i poglądami. Dotyczy to zarówno przekazów marketingowych, które mają nakłonić nas do zakupu danego produktu lub skorzystania z usługi, jak i informacji istotnych społecznie. W ten sposób użytkownik nie mogąc dotrzeć do odmiennych poglądów, może znaleźć się w tzw. bańce informacyjnej. Poprzez mylne wrażenie, że jego racja jest jedyną w internetowej przestrzeni, może dochodzić do utrwalania określonych zachowań i wybiórczych przekonań. By ograniczyć wpływ tego zjawiska, warto:

- świadomie poszukiwać wiadomości spoza własnej bańki informacyjnej;
- być otwartym na różnorodne opinie, np. obserwować konta lub media prezentujące poglądy, z którymi się nie utożsamiamy.

Przekazy zgodne z poglądami internetowego użytkownika, mogą cieszyć się nadmiernym zaufaniem i zaburzyć osąd, co do ich prawdziwości. Efekt bańki filtrującej jest szczególnie niebezpieczny w kontekście zjawiska dezinformacji politycznej, która może obejmować:

- fałszywe informacje o kandydatach;
- fałszywe oskarżenia lub insynuacje, które mają na celu zniechęcenie wyborców do danego kandydata lub partii politycznej.

NAJCZĘSTSZE TECHNIKI DEZINFORMACYJNE

Manipulacja kontekstem

Polega na prezentowaniu informacji w taki sposób, który zmienia ich znaczenie lub wprowadza nas w błąd. Manipulatorzy często wybierają fragmenty informacji, które pasują do ich narracji i pomijając istotne fakty, umieszczają je w nowym, zmienionym kontekście.

Jak rozpoznać manipulację kontekstem?

- Sprawdź, czy informacja pochodzi z wiarygodnego źródła.
- Zwróć uwagę na datę publikacji. Manipulatorzy często sięgają po treści sprzed lat, by uwiarygodnić przekaz propagowany w danym momencie.
- Spróbuj odnaleźć pełną treść, szczególnie – jeśli przekaz zawiera np. tylko cytaty lub fragment wideo.

Jeśli informacja jest jednostronna i nie uwzględnia innych punktów widzenia, również powinna wzbudzić naszą czujność.

Manipulacja zdjęciem, materiałem audio bądź wideo

W erze cyfrowej łatwo jest manipulować obrazami i nagraniami w celu wprowadzenia nas w błąd, zwłaszcza wykorzystując do tego sztuczną inteligencję. Powszechne dziś w sieci deepfejk mogą sprawić, że coś wydaje się prawdziwe, podczas gdy w rzeczywistości jest to poddany obróbce materiał.

Deepfejk można najprościej zdefiniować jako zaawansowaną metodę obróbki obrazu wykorzystującą sztuczną inteligencję, np. poprzez nakładanie i animowanie czyjejś twarzy na inny materiał wizualny¹³. Jak go rozpoznać?

- Zwróć uwagę na jakość wideo. Weryfikację warto zacząć od pobrania obrazu w wysokiej rozdzielczości. Często dopiero wtedy można zauważyć nieregularności lub widoczne piksele, które mają uniemożliwić odbiorcom zauważenie istotnych szczegółów.
- Uważnie wsłuchaj się w nagranie dźwiękowe. Audio pełne zakłóceń, szumów czy wtrąceń również może być wskazówką, że mamy do czynienia z materiałem zmanipulowanym.
- Przyjrzyj się szczegółom. Jeśli w materiale występują osoby, sprawdź, czy np. głowa jest ułożona naturalnie w stosunku do całego ciała lub czy jej odbicie jest widoczne w szklanym stole, przy którym siedzi. Zdemaskować deepfejk może także nienaturalne mruganie (przez to, że większość technologii bazuje na obrazach z otwartymi oczami, mruganie na deepfejkach może być np. zbyt częste).
- Połączenie dźwięku i obrazu. Zwróć uwagę, czy ruch ust jest zbieżny z dźwiękiem. Jeśli występują w tej sferze jakieś opóźnienia, bardzo możliwe, że ścieżka dźwiękowa i wizualna zostały ze sobą sztucznie połączone.

¹³ NASK, Kodeks dobrych praktyk, Warszawa 2022

- Oceń montaż. Nieprawidłowości między obrazami, takie jak: przeskakujące klatki, zmieniający się kolor lub różne kąty padania światła, również mogą wskazywać na to, że wideo to deepfejk.

Manipulacja danymi

Polega na wybiórczym przedstawianiu, przekształcaniu lub interpretowaniu danych w celu osiągnięcia pożądanego rezultatu. Autorzy publikacji mogą celowo prezentować tylko liczby, które potwierdzają ich tezy, a pomijać te, które im przeczą.

Jak rozpoznać manipulację danymi? Warto sprawdzać ich źródła, analizować metody zbierania i przetwarzania informacji oraz porównywać wyniki z innymi publikacjami.

O tego rodzaju manipulacji mogą świadczyć:

- Dobieranie danych pod tezę,
- Niereprezentatywne próby badawcze,
- Stronicza wizualizacja wyników.

Przedstawianie opinii jako faktów

Manipulatorzy często przedstawiają własne opinie jako fakty w celu przekonania innych do swojego punktu widzenia. Z tego powodu unikają konkretów i danych, a swoje twierdzenia opierają na emocjach, opinii lub ogólnikach. Brak potwierdzenia tych przekazów w oficjalnych źródłach powinien wzbudzić naszą czujność. Pamiętajmy, że fakty są niepodważalne, ale opinie na ich temat mogą być subiektywne i nieprawdziwe.

Podszywanie się pod zaufane instytucje lub osoby

Podszywanie się pod znane osoby, celebrytów lub instytucje, aby zdobyć zaufanie i wpływ na nasze przekonania, jest częstą techniką manipulacji. Aby się przed nią uchronić, warto sprawdzać oficjalne strony, profile w mediach społecznościowych i weryfikować autentyczność informacji. Należy także zwracać uwagę na szczegóły, którymi mogą różnić się strony czy profile oficjalne od tych, które jedynie za takie się podają.

Nadmierne wykorzystywanie emocji

Emocje, takie jak strach, gniew czy radość, mogą być wykorzystywane przeciwko nam, by skłonić nas do reakcji lub podjęcia określonych działań. Autorzy zmanipulowanych przekazów często stymulują nasze emocje, zarówno działając długofalowo i stopniowo, jak i gwałtownie – jednym wpisem potrafią wzbudzić w nas złość, euforię lub oburzenie. Wszystko to, by osiągnąć własne cele. Przed podjęciem jakichkolwiek działań należy zachować dystans i przeanalizować informacje. Warto powstrzymać się od działania w pośpiechu i po chwili na refleksję, zastanowić się czemu jakiś przekaz aż tak mną wstrząsnął.

REKOMENDACJE

Na poziomie państwowym

Państwo odgrywa kluczową rolę w przeciwdziałaniu dezinformacji, przede wszystkim poprzez wprowadzanie odpowiednich polityk i działań, m.in. w zakresie prawodawstwa. Równie ważna jest współpraca z platformami społecznościowymi oraz aktywne promowanie edukacji medialnej i wspieranie fact-checkingu, a także tworzenie warunków do funkcjonowania obiektywnego i rzetelnego dziennikarstwa.

Przeciwdziałanie dezinformacji – poziom państwowy

1. Prawodawstwo dotyczące dezinformacji

Pierwszym krokiem, który może pomóc w efektywniejszym przeciwdziałaniu dezinformacji, jest wprowadzenie odpowiednich ustaw i regulacji, które określają definicje zjawiska oraz nakładają kary za rozpowszechnianie zmanipulowanych, wprowadzających w błąd treści, a także określają odpowiedzialność platform internetowych za promowanie fałszywych informacji. Jednocześnie takie wytyczne powinny dbać o zachowanie równowagi między ograniczaniem wpływu dezinformacji a poszanowaniem wolności słowa i prasy.

2. Współpraca z platformami internetowymi

Institucje państwowe mogą również współpracować z dużymi platformami internetowymi w celu identyfikacji, ograniczenia i usuwania fake newsów. Tworzenie wspólnych standardów i procedur pozwala na dbanie o jakość debaty publicznej i przeciwdziałanie dezinformacji.

3. Wspieranie fact-checkingu

Rządy powinny wspierać organizacje zajmujące się fact-checkingiem i badaniem dezinformacji. Przyznawanie grantów i dotacji takim organizacjom może pomóc w zwiększeniu dostępności rzetelnych informacji dla społeczeństwa.

4. Kampanie edukacyjne

Działania edukacyjne znacznie zwiększają świadomość obywateli na temat dezinformacji i jej wpływu na społeczeństwo. Umiejętność rozpoznawania fake newsów i reagowania na nie jest kluczowa dla ograniczenia ich rozprzestrzeniania.

5. Wspieranie niezależnych mediów

Institucje państwowe powinny wspierać niezależne media i dziennikarzy, którzy stosują się do standardów i dostarczają wiarygodnych informacji. Dbanie o jakość mediów publicznych oraz organizacji dziennikarskich może zwiększyć dostępność sprawdzonych źródeł informacji dla obywateli.

6. Badania i analizy

Institucje państwowe powinny stale prowadzić badania i analizy dotyczące dezinformacji, aby lepiej zrozumieć jej źródła, mechanizmy rozprzestrzeniania i wpływ na społeczeństwo. Wiedza ta może pomóc w dostosowaniu strategii przeciwdziałania dezinformacji.

7. Edukacja medialna

Warto inwestować w edukację medialną i cyfrową, aby zwiększyć naszą świadomość na temat dezinformacji i jej wpływu. Wszyscy powinniśmy uczyć się, jak rozpoznawać zmanipulowane treści, weryfikować źródła informacji i korzystać z rzetelnych mediów.

8. Współpraca międzynarodowa

Dezinformacja często przekracza granice państw, dlatego ważne jest podejmowanie wspólnych działań na arenie międzynarodowej. Współpraca między krajami może obejmować wymianę informacji, doświadczeń i najlepszych praktyk w zakresie przeciwdziałania dezinformacji.

9. Transparentność działań państwa

Ważne jest, aby działania podejmowane przez państwo w celu zwalczania dezinformacji były transparentne i odpowiednio uzasadnione. Dobrze, żeby obywatele mieli zaufanie do działań rządu w tej dziedzinie.

Na poziomie społecznym

Jako społeczeństwo również możemy wiele zdziałać, by chronić się przez dezinformacją. Przede wszystkim dzielimy się informacjami odpowiedzialnie: przed udostępnieniem treści w internecie zastanówmy się, czy na pewno jest wiarygodna. Nie przyczyniamy się do rozprzestrzeniania fałszywych wiadomości poprzez nieświadome dzielenie się przekazami, które wywołują w nas duże emocje.

Przeciwdziałanie dezinformacji – poziom społeczny

1. Raportowanie dezinformacji

Gdy natrafimy na dezinformację w mediach społecznościowych, warto ją zgłosić za pośrednictwem narzędzi, które te platformy udostępniają, lub organizacjom zajmującym się fact-checkingiem. To może pomóc w usunięciu fałszywych informacji z sieci.

2. Wspieranie wiarygodnych mediów

Udzielajmy wsparcia mediom, które stosują rzetelne standardy dziennikarskie i dostarczają wiarygodnych informacji. Subskrybujmy wiarygodne źródła informacji, wspierajmy dziennikarstwo niezależne i jakościowe treści.

3. Rola społeczności lokalnych

Wspólnoty lokalne mogą współpracować w walce z dezinformacją dzieląc się rzetelnymi informacjami i organizując edukacyjne wydarzenia na temat jej rozpoznawania.

4. Wspieranie niezależnych mediów

Jeśli jesteśmy pewni, że dana treść jest prawdziwa, możemy ją udostępnić w swoich kanałach społecznościowych lub za pośrednictwem innych mediów. Jeśli jednak nie mamy pewności, powstrzymajmy się od przekazywania jej dalej.

Na poziomie indywidualnego użytkownika

Każdy z nas jako zwykły użytkownik sieci jest narażony na manipulacje bądź dezinformację. Indywidualne działania zapobiegawcze rozprzestrzenianiu niesprawdzonych treści również przyczyniają się do zwiększenia jakości całej debaty publicznej.

Przeciwdziałanie dezinformacji – poziom indywidualnego użytkownika sieci

1. Świadome korzystanie z mediów społecznościowych

Podstawową zasadą korzystania z mediów społecznościowych jest zachowanie krytycznej postawy wobec treści, które z nich pochodzą. Pamiętajmy o sprawdzaniu źródeł i weryfikowaniu informacji przed podzieleniem się nimi z naszym otoczeniem. Unikajmy też podawania osobistych danych użytkownikom, których znamy jedynie przez sieć.

2. Krytyczne myślenie

Pamiętajmy, że umiejętności krytycznego myślenia i analizy treści można stale rozwijać. Zamiast bezrefleksyjnie akceptować to, co czytamy czy widzimy, zastanówmy się, czy informacje są logiczne, mają solidne źródło i zostały potwierdzone przez wiarygodne media lub dziennikarzy. Jednym z najlepszych sposobów na doskonalenie umiejętności krytycznego myślenia jest czytanie książek. Najbardziej efektywne będą tych autorów, z którymi nie zgadzamy się światopoglądowo. Wychodzenie poza swoją bańkę informacyjną pozwala nam dostrzegać inne perspektywy i poglądy, a także zauważać luki i nieścisłości w opiniach.

3. Weryfikacja faktów

Zanim podzielimy się jakąkolwiek informacją w internecie, sprawdźmy jej wiarygodność. Skorzystajmy z narzędzi do weryfikacji faktów i źródeł, które pomogą nam w potwierdzeniu lub zdementowaniu danej treści przed jej dalszym rozpowszechnianiem. Jeśli mamy trudność w samodzielnym zweryfikowaniu danej informacji, sprawdźmy, czy została ona potwierdzona przez oficjalne strony internetowe instytucji czy fact-checkerów

PODSUMOWANIE

Szerzenie się dezinformacji wyborczej pozostaje ważnym wyzwaniem szczególnie w nadchodzących latach, kiedy w Polsce odbędą się zarówno wybory do Parlamentu Europejskiego, wybory lokalne, jak i w dalszej kolejności – wybory prezydenckie. Choć w trakcie minionych wyborów poziom dezinformacji nie okazał się nadzwyczaj wysoki, należy pamiętać, że szkodliwych narracji dotyczących głosowania tworzonych było wiele, a ich efekt ograniczył – poza licznymi akcjami edukacyjnymi, jak na przykład projekt Bezpieczne Wybory – trafny exit poll i niepodważalny wynik wyborów. Prawdopodobnie gdyby różnice między przedwyborczymi sondażami a wynikami wyborów były znaczące, to szkodliwe narracje mogłyby zyskać wyższe zasięgi i trafić do szerszego grona odbiorców.

Projekt Bezpieczne Wybory umożliwił bieżące monitorowanie mediów społecznościowych przez cały okres kampanii wyborczej. Pozwoliło to na szybką komunikację pomiędzy platformami społecznościowymi i podmiotami publicznymi, a także na zgłaszanie incydentów przez wszystkich użytkowników, w tym także przez kandydatów czy komitety wyborcze. Dzięki temu ograniczono negatywny wpływ dezinformacji oraz zmanipulowanych treści publikowanych w przestrzeni informacyjnej.

Odnotowana w raportowanym okresie 15.09-15.10.2023 r. dezinformacja miała na celu przedstawienie procesu wyborczego w sposób nieprawdziwy, przekonując na przykład, że zdecydowany wpływ na wynik wyborów mieli zewnątrzni aktorzy dezinformacji. Zgodnie z przewidywaniami liczba fałszywych treści rosta wraz z nadchodzącym dniem wyborów, kiedy osiągnęła najwyższy wynik zarówno pod względem liczby wzmianek, jak i zasięgów w mediach społecznościowych. Równoległe pojawiły się także inicjatywy rzetelnie informujące o wyborach, takich jak kampanie społeczne, informacyjne czy profrekwencyjne.

Warto pamiętać, że również okres powyborczy może być istotny w kontekście dezinformacji. To właśnie wtedy mogą pojawiać się narracje dotyczące oszustw wyborczych czy innych nieprawidłowości, a także argumenty mające za zadanie zmniejszać zaufanie do instytucji krajowych i międzynarodowych. W przypadku wyborów parlamentarnych takie narracje nie zyskały wysokich zasięgów, a w porównaniu ze Słowacją, która często bywa zestawiana z Polską w tym kontekście, poziom dezinformacji wyborczej okazał się znacząco niższy¹⁴.

Najbliższe wybory w Polsce odbędą się w 2024 roku, co może skutkować pojawieniem się kolejnych szkodliwych i dezinformujących narracji, na które należy się przygotować, także poprzez doprecyzowywanie legislacyjne obecnych luk i wdrożenie kolejnego planu oświatowego, w postaci projektu Bezpieczne Wybory i platformy, która będzie edukowała kolejne grupy odbiorców.

¹⁴ M. Senk, L. Nikolic, Forward to the Past: a comparative analysis of Slovakia's and Poland's parliamentary elections, CEDMO Espresso Paper, 2023.

NASK

bezpieczne
wybory

**Dział Przeciwdziałania Dezinformacji
NASK-PIB**

ul. Kolska 12
01-045 Warszawa

dezinformacja@nask.pl
+48 600 466 771

www.nask.pl